

*Nauczyciele szkół ludowych
Śląska Cieszyńskiego
w XIX i na początku XX wieku*




Marzena Bogus

*Nauczyciele szkół ludowych
Śląska Cieszyńskiego
w XIX i na początku XX wieku
Uwarunkowania prawne i zawodowe*

Czeski Cieszyn – Częstochowa 2013

Recenzenci publikacji:
Prof. zw. dr hab. Wiesława Korzeniowska
Prof. PhDr. Dan Gawrecki, CSc.

Redaktor naczelny wydawnictwa:
Andrzej Miszczak

Opracowanie redakcyjne:
Oficyna Wydawnicza *edytor.org* 

Korekta:
Zofia Ciecierska
Joanna Hatłas-Czyżewska

Opracowanie graficzne, skład i łamanie:
Lidia Ciecierska

Projekt okładki:
Marzena Bogus
Opracowanie graficzne: Kazimierz Gajewski

Na okładce:
Jan Karol Macura z uczniami szkoły ludowej w Pogórze, 9 XI 1912 roku

**Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010–2013
jako projekt badawczy NN 106 224238**

ISBN 978-83-7455-260-8

© Copyright by Marzena Bogus, Częstochowa 2013
© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie,
Częstochowa 2013

Wydawca:
Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378 43 29, faks (34) 378 43 19
www.ajd.czyst.pl

Współwydawca:
Kongres Polaków w Republice Czeskiej
737 01 Czeski Cieszyn, ul. Komeńskiego 4
tel: +420 558 711 453, faks +420 558 711 453
www.polonica.cz

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13

CZEŚĆ I

LEGISLACYJNE I INSTYTUCJONALNE DETERMINANTY OŚWIATOWE NA ŚLĄSKU CIESZYŃSKIM

Rozdział I. Najważniejsze państwowe i krajowe akty prawne dotyczące oświaty	29
Rozdział II. Instytucje oświatowe w ustawodawstwie austriackim i krajowym	37
Rozdział III. Szkolnictwo ludowe Śląska Cieszyńskiego	56
Nazewnictwo i typy szkół	56
Szkoły elementarne na Śląsku Cieszyńskim w ujęciu ilościowym	59
Rozdział IV. Struktury nadzoru oświatowego na Śląsku Austriackim	65
Rozdział V. Nauczyciele w świetle ustaw i rozporządzeń	68

CZĘŚĆ II

**NAUCZYCIELE ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO
JAKO KATEGORIA SPOŁECZNO-ZAWODOWA**

Rozdział I.	Bakalarze, rektorzy i schulmani. Wprowadzenie w zagadnienie	91
Rozdział II.	Dydaktycy regionu – konteksty statystyczne	95
	Społeczność nauczycielska w latach 1805–1869	98
	Nauczyciele elementarni według statystyk z lat 1969–1918	104
	Liczba personelu szkolnego oraz dane dotyczące płci	106
	Dydaktycy a rodzaj szkoły – zajmowane stanowiska i pełnione funkcje zawodowe	112
	Posiadane uprawnienia i kwalifikacje	119
	Wyznanie religijne nauczycieli	124
	Wiek i staż pracy kadry szkolnej	125
	Uwarunkowania rodzinne oraz stosunek do służby wojskowej	129
	Pochodzenie i narodowość personelu	131
Rozdział III.	Nauczyciele placówek prywatnych	135
Rozdział IV.	Nauczycielki szkół Śląska Cieszyńskiego	149
	Droga zawodowa kobiet	149
	Nauczycielki prac ręcznych	167
Rozdział V.	Nauczyciele Śląska Cieszyńskiego na tle inteligencji lokalnej w XIX i na początku XX wieku	177

CZĘŚĆ III

**ASPEKTY KSZTAŁCENIA I ROZWOJU ZAWODOWEGO
NAUCZYCIELI REGIONU**

Rozdział I.	Szkoły kształcenia zawodowego nauczycieli ludowych	195
	Preparandy	195
	Seminaria	201
Rozdział II.	Egzaminy kwalifikacyjne – potwierdzenie uprawnień do wykonywania zawodu	211
Rozdział III.	Dokształcanie kadry pedagogicznej placówek elementarnych	229

SPIS TREŚCI

Kursy dokształcające	229
Konferencje nauczycielskie	235
Rozdział IV. Drogi awansu zawodowego personelu szkół ludowych	251
Rozdział V. Wynagrodzenie oraz warunki pracy	260
Pensje nauczycielskie	260
Emerytury	277
Warunki pracy i wynikające z nich choroby zawodowe	284

CZĘŚĆ IV

BLASKI I CIENIE ZAWODU, STYMULATORY I INHIBITORY CZYLI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE PRZYGOTOWANIE WARSZTATU PRACY

Rozdział I. Inspiracje pedagogiczne – praktyczna realizacja założeń	293
Idee, nurty, koncepcje	294
Metody pedagogiczne	305
Plany nauki	318
Realizacja programów nauczania	327
Rozdział II. Materialne płaszczyzny pracy, czyli zewnętrzne instrumentarium nauczyciela	333
Podręczniki	333
Literatura metodyczna jako wzorzec i punkt odniesienia	350
Pomoce szkolne i wyposażenie sal lekcyjnych	356
Biblioteki szkolne	362
Rozdział III. Model/wzór nauczyciela i jego dodatkowe powinności zawodowe	370
Funkcja związana z nauczaniem religii	372
Misja wychowawcza	376
Posłannictwo społeczne	383
Zadania instruktorskie (praktyczno-instruktażowe)	385
Poselstwo higieniczne i prozdrowotne	388
Zobowiązania sprawozdawcze	392
Rozdział IV. Nadzór pedagogiczny i merytoryczna ocena nauczycieli	396
Oceny wystawiane nauczycielom przez nadzorców – duchownych	397

SPIS TREŚCI

Inspektorzy sprawujący pieczę nad oświatą monarchii	400
Ocena personelu szkolnego po 1869 roku	405
Nagrody i kary	411
Postscriptum	414
Tabele	433
Summary	451
Zusammenfassung	454
Shrnutí	457
Bibliografia	461
Indeks osobowy	483
Ilustracje	497

Wykaz skrótów

Nazw archiwów i zespołów archiwalnych

- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- APBB – Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Bielsku-Białej
- APC – Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie
- APEA – Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie
- APTL – Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Cieszynie (w KCC)
- BAiT – Biblioteka i Archiwum Tschammera w Cieszynie
- HUT – Haupt- und Unterrealschule in Teschen (w APC)
- KCC – Książnica Cieszyńska w Cieszynie
- SOkA – Státní okresní archiv
- ZAO – Zemský archiv v Opavě
- ZStÚ – Zemský statistický úřad v Opavě (w ZAO)
- ZŠR – Zemská školní rada slezská v Opavě (w ZAO)

Nazw instytucji

- KRSz – Krajowa Rada Szkolna
- LLV – Österreichisch-schlesischer Landes-Lehrerverein in Troppau
- MOL – Matice osvěty lidové
- MRSz – Miejscowa Rada Szkolna
- MWiO – Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu
- ORSz – Okręgowa Rada Szkolna
- PTP – Polskie Towarzystwo Pedagogiczne
- WKSz – Wydawnictwo Książek Szkolnych

Tytułów czasopism i publikacji ciągłych

- Bericht – Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand des gesammten Schulwesens in Schlesien 1873/74–1874/75; Bericht des k.k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand den Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1875/76–1904/05
- Dz.C. – Dziennik Cieszyński
- DzUP – Powszechny dziennik praw państwa i rządu dla cesarstwa austriackiego 1849–1852; Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych 1870–1918
- GC – Gwiazdka Cieszyńska
- GVBl – Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ober- und Nieder-Schlesien 1849–1851; Landes-Regierungsblatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien 1852–1859; Verordnungen der Landes-Behörden in Mähren und Schlesien 1860–1861; Verordnungen der Landes-Behörden für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien 1862; Gesetz- und Ordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien 1863–1885; Gesetz- und Ordnungs-Blatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien 1886–1918
- MP – Miesięcznik Pedagogiczny
- ÖSt – Österreichische Statistik
- PRSz – Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten (Polityczny Regulamin Szkolny)
- RGBl – Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich 1848–1852; Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich 1853–1869; Reichsgesetzblatt für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder 1870–1918
- Sl.Sb. – Slezský sborník
- Sch.Sl. – Schlesisches Schulblatt
- StH – Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien
- ŠV – Školský věstník
- TC – Tygodnik Cieszyński
- VBl – Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht 1869–1918

Inne

- fl – gulden austro-węgierski, inaczej floren, złoty reński
- K – korona austro-węgierska
- kr – krajcar (kreuzer), 1 gulden = 60 krajcarów
- mk – marka niemiecka
- N.F. – Neue Folge
- rb – rubel
- tal. – talar



Wstęp

Od momentu wprowadzenia obowiązku szkolnego kolejne pokolenia dzieci i młodzieży „zmuszane” są do podjęcia relacji ze szczególną grupą zawodową, jaką stanowią pedagodzy. Wspomnienia szkolne obu stron bywają różne zarówno w temperaturze, jak i charakterze, ale trudno nie zgodzić się z tym, że nauczyciele ingerują w wieczność, oddziałują na nią i nie mogą stwierdzić, gdzie kończy się ich wpływ¹.

Będąc czynnym dydaktykiem, odkrywającym pedagogiczne znaczenia i inspiracje do działań, szukam w przeszłości miejsc niezwykłych, posiadających nieodparty urok i *genius loci*. Taki jest Śląsk Cieszyński² – niewielka, południowa część historycznego Śląska, który jednocześnie powiązany jest z moimi ścieżkami badawczymi. Próba opisu dokonań oświatowych rodziny Kotulów³ spowodowała „odkrycie” kolejnej społeczności lokalnej, jaką tworzyli nauczyciele pełniący swą służbę na wspomnianym terenie. Odwagę do zajęcia się tematem dała mi sugestia, że aby opisywać dzieje szkolnictwa, należy mieć przygotowanie nie tylko

¹ *A teacher affects eternity; he can never tell where his influence stops*, [w:] H. Brooks Adams, *The Education of Henry Adams*, Chapter XX, Failure (1871), <http://www.gutenberg.org/dirs/etext00/eduha10h.htm#chapter20>, [dostęp: 12 V 2011].

² Śląsk Cieszyński jest krainą specyficzną. Leży po obu stronach granicy polsko-czeskiej. Jego historia jest nad wyraz skomplikowana, podobnie jak skład wyznaniowy, społeczny i narodowościowy mieszkańców. Więcej w literaturze tematu np. *Śląsk Cieszyński. Granice – przynależność – tożsamość*, pod red. J. Spyry, Cieszyn 2008.

³ M. Bogus, *Kotulowie i ich działania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrawa 2006.

historyczne, ale przede wszystkim pedagogiczne⁴. I chociaż z powyższym stwierdzeniem można polemizować, to czynnie uprawiającemu zawód dydaktykowi z pewnością łatwiej odczytywać idee i postulaty niegdysiejszych nauczycieli, składając w ten sposób hołd i uznanie poprzednikom oraz przywracając ich współczesności. Badania dotyczące tematyki nauczycieli szkół elementarnych dokonywane były w ścisłej łączności z „pomiarami” innych sfer życia społecznego.

Impulsem do napisania niniejszej książki stała się przede wszystkim stwierdzona wyraźna „luka” w oświatowych rozważaniach poznawczych opublikowanych dotąd o Śląsku Cieszyńskim. Temat kręgu/stanu pedagogów cieszyńskich podejmowano w literaturze regionu wielokrotnie, jednak najczęściej zajmowano się nim przyczynkarsko albo jedynie w kontekście zaangażowania narodowościowego i ideowego⁵, natomiast całościowego ujęcia grupy społecznej nauczycieli szkół ludowych po prostu brakuje. Właśnie ze względu na brak pełnych opracowań o zbiorowości cieszyńskich dydaktyków, istnieje potrzeba spojrzenia nie tylko na wybraną jednostkę, ale na szerszą grupę społeczną, także w kontekście jej miejsca wśród inteligencji lokalnej. W niniejszym tekście próbuję zatem przybliżyć te problemy nauczycieli szkół elementarnych, które znamionują ich relacje zawodowe oraz stosunek do szerszych realiów historycznych, pedagogicznych i socjologicznych. Zawężenie do wspomnianych tematów badań jest celowe, gdyż zagadnieniom działalności społecznej, animatorskiej i szeroko rozumianej pracy pozaszkolnej dydaktyków ludowych poświęcona zostanie kolejna, planowana publikacja.

Tekst książki obejmuje zatem kwestie bezpośrednio związane z wykonywaną profesją, co zmusza do odpowiedzi na podstawowy problem, a mianowicie: kogo można zaliczyć do grupy zawodowej nauczycieli? W moim rozumieniu termin ten będzie się odnosił do grupy dydaktyków, której członkowie uzyskali wymagane w danym okresie kwalifikacje uregulowane zapisem prawnym, za pracę pobierali określone wynagrodzenie, a swoją wiedzę dzielili się w placówkach zatwierdzonych przez władze oświatowe⁶ (w tym także w szkołach prywatnych⁷).

W ujęciu współczesnej pedagogiki, która traktuje edukację jako proces wielowymiarowy, oparty o wiele ścian⁸, należałoby postawić szereg przyporządkowań

⁴ Zob. J. Krukowski, *Nauczyciele szkół parafialnych Krakowa w XVI wieku*, Kraków 2007, s. 5–6.

⁵ K. Nowak, *Stan badań nad dziejami szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, pod red. J. Spyry, Cieszyn 2001, s. 13.

⁶ Poza uwagą autorki pozostaną więc nauczyciele domowi i prywatni, zwłaszcza ci, którzy nauczali tylko jednego przedmiotu (np. nauczyciele muzyki, tańca, rysunku itp.).

⁷ W monarchii austro-węgierskiej po 1869 r. mamy do czynienia z nieporozumieniem terminologicznym, gdyż nie tyle chodzi o szkoły prywatne, co „niepubliczne”, spełniające jednak wymagania szkół publicznych.

⁸ Z. Kwieciński, *Dziesięciościan edukacji (składniki i aspekty – potrzeba całościowego ujęcia)*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki, wybór tekstów*, pod red. T. Jaworskiej, R. Leperta, Kraków 1998, s. 37–44.

dotyczących samego zawodu, posłannictwa, wychowania, zgodności lub sprzeciwu z obowiązującą opcją polityczną, przekonaniem religijnym, sumieniem własnym. Te pytania, zwłaszcza jeśli mają się odnosić do czasów przeszłych (a więc badane mogą być na podstawie analizy dokumentów), muszą znaleźć swoje uzasadnienie/oparcie w obranej konwencji metodologicznej. Słuszna wydaje się koncepcja pracy z „aktywistyczną teorią poznania faktów historycznych, która zakłada wyjście poza to co było (informacje źródłowe) oraz stosuje reinterpretację, zmianę myśli przeszłej”⁹. Zatem wykorzystano ujęcie socjologiczno-pedagogiczne z analizą dokonań zawodowych nauczycieli, a nie tylko ramowe opracowanie, ograniczone do rejestracji aktów prawnych czy danych statystycznych.

Badania prowadzone w XXI wieku, odnoszące się do nauczycieli, którzy żyli w wieku XIX (obejmujące także ich sposób myślenia i odbierania świata), wydają się być trudne, ale nie niemożliwe. Projekt hermeneutycznego odczytania dokonań zarówno całej grupy zawodowej, jak i analiza pojedynczych przypadków, nie stoi przecież w opozycji do rzetelnego opisu historycznych faktów i pozwala na odbiór złożoności ówczesnej sytuacji poprzez współczesność. W niniejszej pracy interpretacja wielu materiałów będzie nosić cechy takiego podejścia. Pojęcie hermeneutyki i sposoby posługiwania się nią jako metodą znajdują różne ujęcia/odczytania samych badaczy¹⁰. Odnosząc się do przyjętej „optyki”, w badaniu tekstów źródłowych należy przywołać niektóre wypowiedzi autorów piszących o powinnościach hermeneutyki.

Zatem „jak przystępuje się do hermeneutycznej pracy. Co ze zrozumienia wynika z hermeneutycznego warunku przynależności do jakiejś tradycji? Przypomnijmy sobie hermeneutyczną regułę, że całość trzeba rozumieć na podstawie części, a część na podstawie całości”¹¹. Zgodność wszystkich szczegółów z całością to kryterium poprawności rozumienia, to „skupienie się w punkcie środkowym”¹².

Hans-Georg Gadamer wskazywał, że zadanie hermeneutyki (w jednym z jej sensów) polega na wyjaśnieniu cudu zrozumienia, który nie jest jakąś tajemniczą komunią dusz, lecz udziałem we wspólnym bycie¹³ (nie przenosimy się w duchowe usposobienie autora, lecz w perspektywę, z jakiej patrząc, doszedł do swojego poglądu). Inaczej widział to Wilhelm Dilthey, który podkreślał, że najważniejsze jest przeżycie; rozumienie pozwala wnikać w przeżycia innych

⁹ T. Buksiński, *Filozofia historii B. Crocego*, [w:] *Tradycja a współczesność*, pod red. R. Kozłowskiego, Poznań 1981, s. 39.

¹⁰ Więcej o kierunkach interpretacji hermeneutyki [w:] J. Gnitecki, *Hermeneutyczna koncepcja pedagogiki*, Poznań 1989, s. 9–14.

¹¹ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda*, Kraków 1993, s. 277.

¹² W. Dilthey, *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, Gdańsk 2004, s. 124.

¹³ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda*, s. 278.

ludzi, dzięki odwołaniu się do zasobu własnych przeżyć¹⁴, „rozumienie jest odnajdywaniem «Ja» w «Ty», duch odnajduje siebie na coraz to wyższych poziomach układu [...] w totalności ducha i historii powszechnej umożliwia współdziałanie różnych operacji w naukach humanistycznych”¹⁵. Dziejowość, a zatem naznaczenie przeszłością, ale i przyszłością, to duch dziejów, który rozpatrywanych tekstów nie pozostawia tylko tekstami, a pozwala rozumieć jako rzeczywistość kulturową z religią, sztuką i filozofią. Bez względu na postrzeganie szczegółowe, w hermeneutyce zachodzi kolista struktura rozumienia – wspólna gra ruchu tradycji i interpretatora, refleksja nad historycznym przebiegiem splecionych ze sobą zdarzeń¹⁶. Świat dziejowy istnieje zawsze, a jednostka nie tylko rozważa go od zewnątrz, lecz splata się z nim. „Pierwotny warunek możliwości nauki historycznej polega na tym, że ten, kto bada dzieje, jest tym samym, który je tworzy”¹⁷ w obrębie jakiejś kultury i czasu, więc nie ma powszechnie obowiązującego, jedyne rozumienia.

W niniejszej pracy najbliżej mi do tezy, że istnienie dystansu dziejowego sprawia, iż rozumienie pośredniczy między przeszłością tekstu a terażniejszością interpretatora. Zarówno autor wypowiedzi, jak i interpretator, zanurzeni są w różnych momentach dziejowych. Gdy osłabną wszelkie aktualne odniesienia, możemy ujrzeć właściwą postać treści, a obiektywne poznanie daje się osiągnąć dopiero z pewnego dystansu historycznego. Dystans czasowy pozwala wyłonić się prawdziwemu sensowi danej rzeczy¹⁸. Myślenie historyczne musi jednak uwzględniać także własną dziejowość badacza, z doświadczeniem życia danej osoby, która stara się je zrozumieć w jego jedności i powiązaniach. Każdy człowiek posiada pewien horyzont językowego i historycznego rozumienia; ten horyzont dała nam historia, z którą człowiek jest związany, i która pozwala na „przedrozumienie” świata, i z perspektywy którego rozpoczyna on postępowanie badawcze. Jednocześnie umożliwia komunikowanie się pomiędzy różnymi epokami oraz zaakcentowanie tego, co ma być poddane interpretacji¹⁹.

H.-G. Gadamer podkreślił, że interpretator ma własny horyzont, dlatego nieustannie dokonuje się aplikacja rozumianego tekstu do aktualnej sytuacji interpretującego. Jego zdaniem, nie można przenieść się na miejsce drugiej osoby ani w obcą tradycję, bo jest się „naznaczonym” własnym kontekstem historyczno-kulturowym. Granice autora tekstu i interpretatora tworzą „zasięg myślowy”, który poza granicami terażniejszości obejmuje głębię naszej świadomości, świa-

¹⁴ W. Dilthey, *Budowa świata historycznego*, s. 70.

¹⁵ Tamże, s. 172.

¹⁶ W. Dilthey, za: K. Ablewicz, *Hermeneutyčno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, Kraków 1994, s. 34.

¹⁷ W. Dilthey, *Budowa świata historycznego*, s. 289–290.

¹⁸ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda*, s. 283.

¹⁹ K. Ablewicz, *Hermeneutyčno-fenomenologiczna perspektywa*, s. 26–27.

domości dziejowej, która tworzy tradycję²⁰. Stosowanie hermeneutyki w badaniach historyczno-pedagogicznych pozwala dokonać interpretacji jakichś teorii czy koncepcji, wносить do niej własne treści i sens, gdyż hermeneutyka pozwala na przekroczenie granicy stanowiącej intencję autora²¹.

To wybiórcze przybliżenie rozumienia hermeneutyki służy uzasadnieniu jednego z podejść badawczych zastosowanych wobec opracowanych dokumentów i tekstów – wyjaśnia czynnik ludzki, indywidualny czy wręcz osobisty, w interpretowaniu źródeł. Każde przedrozumienie jest bowiem inne i dzięki temu praca jest interpretacją odrębną, choć oczywiście należy wziąć też udział w zobiektywizowanym obszarze wspólnej historii. A zatem „splątana” pedagogika i historia stają się sztuką rozumienia i objaśniania ludzkiej egzystencji (w tym przypadku nauczycielskiej), toteż wymagają także innych metod badawczych²².

W niniejszej pracy zastosowano zatem badania socjologiczno-pedagogiczno-historyczne, choć należałoby raczej mówić o badaniach formacji humanistycznej, gdzie niezbędne stają się metody introspekcji, autobiografii, empatii i interpretacji humanistycznej oraz prób rozumienia czyichś intencji, celów i dążeń²³. Bo świadomość historyczna „...wdraża do myślenia i działalności dynamicznej. Pedagogowie-teoretycy i praktycy myślący historycznie, posiadający świadomość możliwości zmian w działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej, uwzględniają ukształtowaną historycznie sytuację”²⁴, a w badaniach historyczno-pedagogicznych można wtedy wykorzystać (oprócz analizy dokumentów i krytyki źródeł, metody porównawczej, filologicznej, prasoznawczej, indukcyjnej i dedukcyjnej), także metodę doksograficzną, wartościującą, wyjaśniającą²⁵, czyli metody wywodzące się z filozofii, bo – jak powiedział Sergiusz Hessen – pedagogika jest filozofią stosowaną, a metody analizy i interpretacji tekstów źródłowych są identyczne²⁶.

²⁰ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda*, s. 287–289.

²¹ B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998, s. 24–27.

²² Na gruncie pedagogiki trudne jest rozdzielenie nurtu hermeneutycznego od fenomenologicznego. Fenomenologia często splata się z hermeneutyką; zob. K. Ablewicz, *Hermeneutyčno-fenomenologiczna perspektywa*, s. 9; także: B. Śliwerski, *Współczesne teorie*, s. 32.

²³ J. Gnitecki, *Nauki pedagogiczne w okresie metodologicznego i ontologicznego przełomu*, [w:] *Stalość i zmienność w naukach pedagogicznych*, pod red. A.W. Maszke, Olsztyn 1995, s. 40.

²⁴ S. Michalski, *Rola historii wychowania na studiach pedagogicznych*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pedagogika – Historia Wychowania” 1980, nr 10, s. 116–117.

²⁵ Z. Kuderowicz, *Przegląd metod historii filozofii*, Kraków 1978. Za: K. Kabziński, *Rola historii wychowania we współczesnym sporze o model nauk pedagogicznych* [w:] *W dialogu z przeszłością*, pod red. W. Jamrozek, D. Żołądz-Strzelczyk, Poznań 2002, s. 47.

²⁶ S. Sztobryn, *Historia doktryn pedagogicznych – niepokoje interpretacyjne*, [w:] *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, red. T. Jałmużna, I. i G. Michalscy, Łódź 1993, s. 64.

Współczesne doktryny pedagogiczne i aktualny stan badań pozwalają lepiej interpretować przeszłość, spłot uwarunkowań, zawilość relacji, uzupełniając metody historyczne i socjologiczne.

Obszerne opisanie podejścia do materiałów źródłowych ma uzasadnienie w osiągnięciu celu pracy, jakim jest opracowanie monografii nauczycieli szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego, z uwzględnieniem determinant prawnych i zawodowych. Ważne staje się też liczebne wskazanie wielkości tej grupy na tle inteligencji lokalnej, która na tym terenie miała „...w swoich herbach pług, kosę, siekiere, kilof, szydło, rzadziej pióro albo książkę”²⁷, czyli oddolne, chłopskie pochodzenie.

Uwzględnione kwestie obejmują czas historyczny i ogólny rozwój systemu oświaty i szkolnictwa oraz kierunki jego przemian na Śląsku Cieszyńskim. Ważkim zagadnieniem stało się także zawodowe współdziałanie grup narodowych i wyznaniowych. Jednak najistotniejszy problem badawczy stanowią nauczyciele jako grupa społeczna, w świetle założeń prawnych i kwalifikacji zawodowych, wymaganych od kadry pedagogicznej w danym okresie dziejów. Teoretyczne podstawy współczesnej im pedagogiki i polityki oświatowej, wraz z dopełniającymi je organizacyjnymi realiami pracy, to następne zagadnienie kognitywne. W opisie uwzględniono także warunki bytowe i status społeczny kadry szkolnej. Badaniu poddano opinie władz i lokalnego społeczeństwa dotyczące recepcji wywiązywania się z zadań powierzonych nauczycielom, przydzielanych „oficjalnie” i „nieoficjalnie”²⁸.

Bilansując, tematem niniejszego opracowania są wszystkie zawodowe aspekty działalności grupy społecznej nauczycieli szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego. W niniejszej pracy skrótkowo potraktowano natomiast działalność pozaszkolną braci nauczycielskiej.

Przede wszystkim należy podkreślić, że monografia nauczycieli ludowych Śląska Cieszyńskiego dotyczy XIX i początku XX wieku. *Terminus a quo* wyznacza rok 1805, kiedy ukazał się Polityczny Regulamin Szkolny, będący zbiorem przepisów o zasadach funkcjonowania oświaty w monarchii austriackiej, obowiązujący aż do reformy szkolnej z 1869 roku. Owa data – rok 1869 – stanowi fundamentalną cezurę wewnętrzną mojej pracy, jako zmiana postrzegania roli i sposobu funkcjonowania szkolnictwa elementarnego, a tym samym także nauczycieli, m.in. przez podkreślenie konieczności uzyskiwania określonych i ścisłych kwalifikacji do pełnienia służby zawodowej. *Terminus ad quem* to 1914 rok. Horyzont badawczy rozszerza się jednak zasadnie na szkic historyczny służby nauczycielskiej, obejmujący lata wcześniejsze (przed 1805 rokiem) oraz

²⁷ J. Żebrok, *Pamiętnik śląskiego nauczyciela*, Cieszyn, b.r.w., s. 18.

²⁸ Problemy skonstruowane podobnie jak w kwestionariuszu badawczym zamieszczonym w: R.W. Wołoszyński, *Z problematyki badań historii nauczycielskiej grupy zawodowej w Polsce*, [w:] *Metodologia w badaniach naukowych*, s. 148–153.

wykracza poza datę rozpoczęcia działań wojennych, jeśli zebrane informacje mają istotne znaczenie dla uzupełnienia problemów badawczych. W każdym podjętym zadaniu starałam się zastosować ujęcie chronologiczne.

Baza źródłowa wykorzystana w pracy jest szeroka. Do omówienia oświatowych aspektów prawnych korzystano z druków normatywnych, czyli ustaw, przepisów i rozporządzeń wydawanych przez stosowne organy państwowe, zwłaszcza ministerialne oraz z regulacji publikowanych dla Śląska Austriackiego²⁹. Od połowy XIX wieku drukowano je w stosownych dziennikach ustaw, niekiedy publikowano także w postaci przydatnych zbiorów aktów prawnych³⁰. Dane ilościowe zamieszczone w pracy w większości pochodzą ze statystyk (oficjalnych i nieoficjalnych), sporządzanych przez wyspecjalizowane austriackie lub śląskie urzędy, m.in. szkolne³¹.

Właściwy materiał badawczy w dużej mierze oparto na dokumentach przechowywanych w archiwach państwowych w Polsce i Republice Czeskiej. Dla eksploracji problemów oświaty regionu dotyczących okresu przed 1869 rokiem największe znaczenie mają archiwalia dawnego cieszyńskiego Generalnego Wikariatu, zarządzającego w tym okresie austriacką częścią diecezji wrocławskiej³². Ta instytucja, zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, nadzorowała także działalność katolickich szkół elementarnych i przekazywała władzom państwowym coroczne sprawozdania o stanie placówek. Część owych relacji (które wyczerpująco zbadał Józef Londzin) przechowywana jest w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach³³. Uzupełnieniem powyższych zbiorów są materiały (udostępnione niedawno) dotyczące szkół i nauczycieli ewangelickich, które zgromadzone zostały w Bibliotece i Archiwum Tschammera w Cieszynie (w zespole Archiwum

²⁹ W niniejszej pracy ustawa, regulamin, ordynacja, czyli akty prawne mające znaczenie podstawowe dla rozwoju szkolnictwa w regionie (1774, 1805, 1867, 1869, 1870, 1873, 1883, 1901, 1914), będą traktowane jako nazwy własne (np. Ustawa 1869, Ustawa 1901) stosowane zamiast pełnych, przetłumaczonych tytułów.

³⁰ Dla omawianego terenu ważne są zestawienia dokonane przez Josefa Kasprzykiewicza, które scharakteryzowano szerzej w rozdziale o ustawodawstwie szkolnym.

³¹ Dokładnie omówiono je w rozdziale: *Nauczyciele Śląska Cieszyńskiego jako grupa zawodowa i społeczna*.

³² Po wojnach śląskich (a formalnie w 1770 r.) dla tej części diecezji wrocławskiej, która pozostała w ramach państwa austriackiego, utworzono strukturę administracyjną nazwaną Generalnym Wikariatem dla austriackiej części diecezji wrocławskiej, na czele z Generalnym Wikariuszem. Generalny Wikariat składał się z dwóch części: komisariatu cieszyńskiego (obejmującego cały Śląsk Cieszyński) oraz komisariatu nyskiego (południowa część dawnego biskupiego księstwa nyskiego oraz część księstwa opawsko-karniowskiego). Reszta Śląska Austriackiego należała do diecezji ołmunieckiej.

³³ Znaczna część archiwaliów, którymi dysponował J. Londzin, obecnie nie istnieje. Jego prace mają więc walor materiału źródłowego. Jedyne część przechowuje Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, zespół Generalny Wikariat w Cieszynie, ale brak tutaj materiałów, które poszerzałyby zakres informacji zawarty w pracach Londzina.

Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie), gdzie zachował się praktycznie komplet sprawozdań szkolnych przedkładanych władzom od 1820 roku³⁴. Ważne są także zachowane archiwalia niektórych istniejących w tym okresie szkół.

Dla omawiania okresu po reformie szkolnej z 1869 roku najistotniejsze są materiały zebrane w Archiwum Krajowym w Opawie (Zemský archiv v Opavě), które przechowuje zespoły archiwalne dokumentujące działalność instytucji odpowiedzialnych za funkcjonowanie oświaty na Śląsku Austriackim (a więc i Cieszyńskim) w II połowie XIX i na początku XX wieku (zwłaszcza materiały Krajowej Rady Szkolnej w Opawie, Sejmu Śląskiego, Wydziału Krajowego oraz podległego im Śląskiego Urzędu Statystycznego). Znacząca jest przede wszystkim dokumentacja Krajowej Rady Szkolnej w Opawie, bezpośrednio zarządzającej sprawami oświaty na omawianym terenie³⁵. Między innymi znajduje się tu komplet sprawozdań z wizytacji szkolnych, akta personalne nauczycieli, dokumenty dotyczące zatwierdzania podręczników, pisma w sprawach uposażeń i inne. Ważne stały się także zachowane materiały niektórych okręgowych rad szkolnych, odnalezione w archiwach powiatowych we Frydku-Mistku i Karwinie³⁶ oraz w Archiwum Państwowym w Bielsku-Białej. Niestety nie zachował się w całości zespół dokumentów Okręgowej Rady Szkolnej w Cieszynie³⁷, ale brak ten rekompensują materiały zgromadzone w Archiwum Państwowym w Cieszynie (dalej: APC), dotyczące m.in. komisji egzaminacyjnej dla powszechnych szkół ludowych i wydziałowych w wymienionym mieście, seminariów nauczycielskich oraz poszczególnych placówek³⁸. Badaniom poddano także korespondencję szkolną, materiały z konferencji, programy nauczania oraz kroniki szkolne (często zawierające spisy zatrudnionych nauczycieli).

³⁴ Biblioteka i Archiwum Tschammera w Cieszynie (dalej: BiAT), zespół Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie (dalej: APEA). Niestety wchodzące w skład tego zespołu najbardziej nas interesujące materiały Superintendentury morawsko-śląskiej na razie noszą sygnatury tymczasowe.

³⁵ Zemský archiv Opava (dalej: ZAO), Zemská školní rada slezská v Opavě (dalej: ZŠR). Także zespół Zemský statistický úřad v Opavě (dalej: ZStÚ).

³⁶ Zachowały się w nich także akta niektórych miejscowych rad szkolnych (np. w Baszce), ale dotyczą przeważnie budynków, opłat szkolnych itd. Sprawy nauczycieli mają wymiar jednostkowy, stąd tego rodzaju materiały nie zostały objęte szczegółową kwerendą.

³⁷ Státní okresní archiv Karviná (dalej: SOkA), zespół Okresní školní výbor Český Těšín (Těšín) 1880–1938 obejmuje jedynie miejscowości dawnego powiatu cieszyńskiego przyznane w 1920 r. Czechosłowacji.

³⁸ Zestawienie tych zespołów w bibliografii. Najważniejsze są niewątpliwie akta Szkoły Głównej w Cieszynie, długo spełniającej funkcję najwyżej zorganizowanej szkoły na tym terenie, przy niej odbywały się kursy przygotowujące dla nauczycieli. W zespole Haupt- und Unterrealschule in Teschen (dalej: HUT) szczególnie ważne są dwie księgi kurend: Protokoll der Schulverordnungen vom Jahre 1831–1851 (sygn. 2a) oraz Protokoll der Teschner Mädchenschule über die Schulverordnungen vom Jahre 1851–1860 (sygn. 2b).

W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znajdują się natomiast przekazane Polsce akta dawnego c. k. Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego w Wiedniu, i chociaż dotyczą one głównie Galicji, zawierają także kilka jednostek odnoszących się do oświaty na Śląsku Cieszyńskim. Znajdują się tu sprawy, najczęściej sporne, rozpatrywane na szczeblu ministerialnym (m.in. uposażeń nauczycieli po 1850 roku, obsady polskiej komisji kwalifikacyjnej w Bobrku i czeskiej w Polskiej Ostrawie po 1907 roku, a także wyczerpująco udokumentowane starania o ustanowienie oddzielnych językowo konferencji nauczycielskich)³⁹. Powyższe materiały mają znaczenie podstawowe, choć tylko część źródeł odnosi się bezpośrednio do spraw nauczycieli⁴⁰.

W równym stopniu co archiwalia, pomocne do zgłębiania tematu, okazały się publikacje dokumentujące najważniejsze strony funkcjonowania szkół Śląska Austriackiego. Chodzi o sprawozdania wydawane co roku przez Krajową Radę Szkolną w Opawie, które zawierają urzędowe opinie na temat istniejących placówek oświatowych, warunków ich funkcjonowania i realizowania programów oraz, co najważniejsze, o zatrudnionych w instytucjach publicznych nauczycielach⁴¹. Obejmują także zbiorcze oceny pracy nauczycieli, wydawane na podstawie wizytacji przeprowadzanych na bieżąco przez okręgowych i krajowych inspektorów szkolnych. Najważniejsze dla niniejszej pracy jest to, że zamieszczone w raportach informacje podawane są przeważnie z rozbiciem na powiaty (okręgi szkolne), co umożliwiło dokonanie zestawień uwzględniających sam Śląsk Cieszyński. Niestety od roku szkolnego 1905/06 sprawozdania te dotyczą wyłącznie szkolnictwa średniego. Częściowo zrekompensował to wydawany od 1898 roku śląski rocznik statystyczny („Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien”), jednak zamieszczane w nim dane na temat nauczycieli dotyczyły wybranych lat⁴².

Podobnie ważnymi źródłami okazały się kalendarze nauczycielskie, które od 1857 roku zaczął wydawać ówczesny krajowy inspektor szkolny Vincenz Prausek. Publikacja zatytułowana „Schlesischer Volksschulen” miała służyć

³⁹ Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), c. k. Ministerstwo Wyznań i Oświaty K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht, zwł. sygn. 386u i 387u.

⁴⁰ Korzystano także z materiałów uzupełniających pochodzących z muzeów w Cieszynie i Skoczowie.

⁴¹ *Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand des gesammten Schulwesens in Schlesien 1873/74–1874/75; Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand den Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1875/76–1904/05*. W książce cytuję jako *Bericht* z podaniem stosownego roku.

⁴² Zob. szerzej rozdział: *Nauczyciele Śląska Cieszyńskiego jako grupa zawodowa i społeczna*. Coroczne sprawozdania o stanie szkół były po 1905 r. nadal sporządzane dla potrzeb władz oświatowych, jednak nie udało się ich odszukać.

głównie doksztalcaniu nauczycieli, ale zawierała także aktualne spisy nauczycieli zatrudnionych w szkołach⁴³. W latach 70. XIX wieku – już pod nazwą „Schlesischer Schul-Kalender” – wydawał je kolejny inspektor krajowy Gustav Zeynek. Z czasem rozszerzono część dotyczącą stanu osobowego i personelu szkół, i w efekcie publikacja stała się „schematyzmem” nauczycielskim⁴⁴ zawierającym uproszczone dane. Stopniowo obok nazwisk nauczycieli zamieszczano także daty i miejsca ich urodzenia, miejsca ukończenia seminarium lub innej szkoły uprawniającej do uczenia w placówkach ludowych, daty uzyskania kwalifikacji nauczycielskich. Dzięki tym materiałom, zwłaszcza od momentu, kiedy publikację przejęła najliczniejsza organizacja nauczycielska na Śląsku Austriackim, czyli Krajowe Zrzeszenie Nauczycieli Śląska Austriackiego w Opawie (Österreichisch-schlesischer Landes-Lehrerverein in Troppau, dalej: LLV)⁴⁵, przeanalizowano wiele aspektów dotyczących kadry szkolnej, które nie występują w oficjalnych statystykach.

Kwerenda biblioteczna objęła materiały przechowywane przede wszystkim w instytucjach Cieszyna (Książnica Cieszyńska, Biblioteka Zboru Ewangelickiego im. Bogumiła Rudolfa Tschammera, Biblioteka Muzeum Śląska Cieszyńskiego), Katowic (Biblioteka Śląska) i Krakowa (Biblioteka Jagiellońska). Korzystano także z zasobów cyfrowych baz internetowych, w tym Austriackiej Biblioteki Narodowej.

Istotnym źródłem, które należy wymienić, jest prasa nauczycielska. Kwerendzie poddano przede wszystkim opawski dwutygodnik „Schlesisches Schulblatt”, wydawany od 1872 roku, organ wspomnianego Österreichisch-schlesischer Landes-Lehrerverein, „Miesięcznik Pedagogiczny” redagowany od 1892 roku przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne w Cieszynie oraz czeski „Školský věstník”

⁴³ *Schlesischer Volksschulen für das Jahr 1857*, Troppau 1857; oraz 1858, 1859, 1860, 1861, 1862 rok.

⁴⁴ Nazwa zastosowana w publikacji pod redakcją G. Zeyneka w 1880 r., jednak już w kalendarzach wydawanych od 1874 r. zamieszczano skromne dane/schematyzmy (np. *Schematismus der Volksschulen und Lehrer-Bildungsanstalten*; dalej: *Schematyzm*), [w:] G. Zeynek, *Schlesischer Schul-Kalender für das Jahr 1874*, Troppau 1874, s. 23–89), które podawały właściwie jedynie nazwiska nauczycieli.

⁴⁵ Z anonsów prasowych wynikałoby, że *Schematyzmy* ukazywały się co roku, odnaleziono jednak tylko pochodzące z 1880, 1888, 1897, 1906 i 1912 r. (G. Zeynek, *Schematismus der Schulbehörden, Lehrer-Bildungsanstalten und Volksschulen in Schlesien 1880*, Troppau 1880; *Schematismus der Schulbehörden, Lehrer-Bildungsanstalten und Volksschulen in Schlesien 1888*, Troppau 1888; *Schlesischer Schulschematismus*, Troppau 1897; F. Stalzer, *Schlesischer Schul- und Lehrer-Schematismus, herausgegeben von österr.-schles. Landeslehrervereine*, Jägerndorf 1906; F. Stalzer, *Schlesischer Schul- und Lehrer-Schematismus in Verbindung mit dem Personal-Status der an den öffentlichen Volks- und Bürgerschulen in Schlesien wirkenden Lehrpersonen im Jahre 1912*, Jägerndorf 1912) i właśnie one poddawane są analizie. Przy wykorzystywaniu materiałów i danych pochodzących z powyższych tytułów stosuję w dalszej części pracy określenie „Schematyzm” oraz podaję rok wydania.

wydawany od 1904 roku, który był pismem Ústředního spolku českého učitelstva ve Slezsku. Całości dopełniają sprawozdania szkolne⁴⁶, pamiętniki, materiały słownikowo-encyklopedyczne oraz istniejąca literatura przedmiotu, której szczegółowy wykaz zamieszczono w bibliografii.

Należy dopowiedzieć, że zarówno polscy, jak i czescy autorzy, którzy pisali dotąd o nauczycielach Śląska Cieszyńskiego, uwzględniali niemal wyłącznie polityczny, „narodowy” aspekt ich działalności⁴⁷.

Niniejsza praca wymaga też rozstrzygnięcia pewnych problemów metodologicznych, np. pisowni imion i nazwisk przywoływanych w tekście. Ponieważ na omawianym terenie trudno jednoznacznie określić, do jakiej narodowości przynależała się dana osoba (jeśli nie posiadamy takowej deklaracji⁴⁸), przyjęto wersję danych imiennych występującą w źródłach, zatem przeważnie są one zgodne z obowiązującym językiem urzędowym, czyli niemieckim. Nazwy miejscowości są podawane w brzmieniu ustalonym dla serii wydawniczej „Bibliotheca Tessenensis”, wydawanej przez Książnicę Cieszyńską w Cieszynie.

Konstrukcja książki odnosi się do najważniejszych kwestii związanych ze służbą nauczycieli przedstawionych jako zespół ludzi o określonych cechach społecznych, wykonujących zawód ukształtowany historycznie na podstawie regulacji prawnych. Podkreślić należy, że opisywana grupa dotyczy wszystkich narodowości zamieszkujących teren Śląska Cieszyńskiego i nie ogranicza się tylko do Polaków. Wielość zagadnień związanych z opisywaną grupą jest właściwie nieprzebrana, w niniejszym opracowaniu, jak już podkreślano, ograniczono się więc do analizy zagadnień zawodowych, związanych bezpośrednio z wykonywaniem obowiązków w szkole. Przy takim ograniczeniu możliwa była dokładna analiza i synteza dokonań związanych wyłącznie z profesją, a zawężenie zasięgu badań i tak dało niezwykle obszerny materiał.

Książka składa się z czterech części, a każda z nich z kilku rozdziałów, w tym z zakończenia zatytułowanego „Postscriptum”, będącego próbą porównania sytuacji

⁴⁶ W przeciwieństwie do szkół średnich, które wydawały swoje sprawozdania lub programy niemal co roku, placówkom powszechnym (nie licząc seminariów) udawało się to sporadycznie. Dotyczyło to zresztą jedynie wyżej zorganizowanych szkół w Cieszynie oraz w Bielsku (tytuły w bibliografii).

⁴⁷ Z konieczności nie uwzględniłam większości publikacji lokalnych, bowiem na Śląsku Cieszyńskim gros miejscowości posiada opracowania naukowe lub popularnonaukowe na temat swojej przeszłości. Wspomina się w nich o szkołach i nauczycielach, ale szczegóły tam podawane rzadko mają znaczenie dla ogólnego obrazu grupy nauczycielskiej, choć oczywiście ilustrują ogólniejsze procesy, omówione w niniejszej książce.

⁴⁸ Oczywiście inaczej będzie przy osobach zdeklarowanych np. jako Polacy. I tak zawsze używana będzie forma Jerzy Kubisz, chociaż w większości źródeł, m.in. w *Schematyzmach nauczycielskich*, przywoływany jest jako Georg Kubisz (albo Kubisch).

nauczycieli Śląska Cieszyńskiego z warunkami zawodowymi tych, którzy pracowali w Wielkim Księstwie Poznańskim, w Galicji i w Królestwie Polskim. Używając wobec tych regionów pojęcia „ziemie polskie”, „inne tereny Polski” itp., nie mam ambicji precyzyjnego definiowania określenia, rozumiejąc przez nie najważniejsze obszary należące obecnie do Polski, a przed 1918 rokiem będące pod jurysdykcją mocarstw zaborczych, zatem nie biorę pod uwagę wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej, które w polskiej literaturze w XIX wieku określano mianem Ziemi Zabrzanych.

Pierwsza część pracy dotyczy prawnych i instytucjonalnych determinant oświatowych na Śląsku Cieszyńskim. Trzy pierwsze rozdziały omawiają najważniejsze akty prawne, które wyznaczały funkcjonowanie systemu edukacyjnego na wybranym terenie oraz skrótowo przybliżają strukturę szkół i dane liczbowe odnoszące się do wspomnianych instytucji jako tych, które stanowią podstawowe miejsce pracy i działalności nauczycieli. Rozdział czwarty krótko obrazuje konstrukcję i struktury nadzoru oświatowego na Śląsku Austriackim, a piąty staje się wstępem do właściwych rozważań o sytuacji zawodowej dydaktyków regionu, prezentując ustawodawstwo odnoszące się do omawianej grupy.

Część druga omawia nauczycieli jako kategorię społeczno-zawodową. Rozdział pierwszy wprowadza w zagadnienie kształtowania się zawodu nauczycielskiego na Śląsku Cieszyńskim. W kolejnych pojawia się statystyczny obraz nauczycielstwa oraz dane ilościowe, porównujące tę grupę społeczną w stosunku do innych grup zawodowych wchodzących w skład lokalnej inteligencji. Ze względu na dużą grupę nauczycieli pracujących w szkołach prywatnych, zarezerwowano dla nich cały rozdział czwarty. Następny zaś opisuje ważką na Śląsku Cieszyńskim „podgrupę” pedagogiczną, mianowicie nauczycielki, których specyficzna droga zawodowa wymaga scharakteryzowania.

Część trzecia opisuje aspekty kształcenia dydaktyków, uwypuklając ich kwalifikacje oraz drogę związaną z samoedukacją i awansem zawodowym, a ostatni jej rozdział przybliży realia bytowe, czyli uposażenie, warunki pracy i wynikające z nich choroby zawodowe.

Ostatni „moduł” książki opowiada o stymulatorach i inhibitorach służby szkolnej, w kontekstach idei i koncepcji pedagogicznych. Charakteryzuje metody i programy kształcenia, wspierane przez podręczniki, pomoce szkolne i biblioteki. Trudno jednak byłoby pominąć funkcje związane z dodatkowymi powinnościami zawodowymi pedagogów, dlatego te kwestie naszkicowałam w rozdziałach końcowych, w których uwzględniłam również strukturę oraz formy działania miejscowego nadzoru pedagogicznego oraz zamieściłam ocenę władz i społeczności lokalnej, wspomniałam o związanych z tą ewaluacją nagrodach i karach.

Jak nadmieniałam, zakończenie – ze względów objętościowych problemu – jest lapidarną próbą porównania kontekstów zawodowych nauczycieli na wybra-

nych terenach ziem polskich pozostających w granicach innych mocarstw⁴⁹. W komparacji starałam się naszkicować wszystkie kwestie, które poruszyłam w tekście głównym książki.

Być może materiał ten przybliży czytelnikom ówczesne zmagania zawodowe nauczycieli, a badaczom posłuży do ewentualnego uzupełnienia kolejnych opracowań regionalnych. Wskazany byłby bowiem cykl publikacji o formowaniu się oblicza innych grup zawodowych inteligencji Śląska Cieszyńskiego.

⁴⁹ Być może uzasadniona byłaby konfrontacja Śląska Cieszyńskiego ze Śląskiem Opawskim, gdyż oba regiony wchodziły w skład jednego kraju koronnego – Śląska Austriackiego, jednak ponieważ warunki zawodowe nauczycieli były w nich takie same, zdecydowałam się na porównanie kontekstów edukacyjnych z miejscami o odmiennej strukturze społecznej i oświatowej. Poza tym książka kierowana jest głównie do czytelnika polskiego, dla którego takie zestawienie być może będzie cenniejsze.